

Повість про осінь

Євген Гуцало

ПОВІСТЬ ПРО ОСІНЬ

СЕРПЕНЬ, СПАЛАХ ЛЮБОВІ

З чого починається любов до отчого краю?..

Біліє розквітла гречка, де-не-де підсинена волошками та ще зжовтіла від суріпки, а над нею, а в ній зрідка прокочується бджолиний звук. Гречка біліє м'яко, вона ще молода, її зеленого листя ще не торкнулася осінь своїм умілим квачиком і не визолотила його. А навколо гречки вже все покошено, і біло-жовті присадкуваті ожереди двома велетенськими крижинами застигли на яскравій стерні. Її ще не витіпала негода, не зчорнила бита дощами земля, а тому вона аж світиться, аж сміється — і добрий од неї йде дух, хлібний, дух достиглого збіжжя.

Схилом стернистого горба посувається череда, й кожну корову чітко видно, наче вона вималювана старанним художником,— видно, якої масті, білі чи чорні латки, прямі чи закручені роги. Коло череди чорніє кілька чередників — то діти, а біля них гасає собака, скаче, крутить хвостом, щось випрошуючи.

Ген по згірку темно-зелено причаївся гайок, а самий верх згірка вільний од дерев, там, либонь, щось було засіяно, а тепер скошено, й стерня ясна, свіжа, немов ще чистішою здається вона від синього неба, що прихилилось до неї.

На все це дивишся, все це вбираєш у себе, сповнюєшся високістю простору, що облягає тебе, і відчуваєш, що ти не в силі не любити цей рідний куток землі, що ця любов стоїть клубком у твоєму горлі, й ти не годен клубок той проковтнути.

Звідки й коли приходить ця любов до рідної чорної землі?

Соняшники — мов кулі жовтого вогню, той вогонь із пелюстками, він висить на стеблах над городиною, їхнім полум'ям просякнуто зараз повітря, настроїй серпневого дня, вони повертають людські голови до себе й примушують думати про них. Соняшники горять на подвір'ях, за огорожами, вони повиходили до самої дороги, тут ростуть на вільному місці, й, дивлячись на них, хочеш усміхнутись, ловиш себе на тому, що зласкавів і здобрів безпричинно. Соняшники піднялися над землею і своїм легким полум'ям наче й тебе окрилюють, підносять.

Ти любиш тут кожен соняшник, кожну їхню усмішку, тобі воно дороге, рідне, тобі воно наймиліше,— звідки й коли прийшла до тебе ця любов і залишилась у тобі вогнеликим соняшником?

А як по гінких стеблах палахкотять рожі! Оксамитові квіти твого дитинства, твоєї юності, твоєї дозрілості,— вони протягом усеньких твоїх років стоять на моріжку твоєї долі, дивляться тобі всередину пристрасними своїми очима; їхні ворсисті стебла, їхнє ворсисте листя пахне сухою курявою, і так добре від тих скупих пахощів, наче вони тобі

обіцяють безсмертя, безперервність життя. І маєш відчуття, що якби зараз сам або хтось інший спробував зірвати хоч би одне-однісіньке їхнє стебло із чорно-кривавими дзвонами квіту, то вирвав би його не із землі, а наче зі своєї власної душі,— і ти аж здригаєшся в передчутті чогось лихого й недоброго.

Звідки ця любов, ця ніжність, ця несамовитість сьогодні, в теплий серпневий день? Коли, здається, вириваючи на грядці чорнобривець, вириваєш не квітку, а своє власне серце з грудей, та й так і несеш його, закривавлене, в руці...

ПАДАЮТЬ ЗІРКИ

Вночі, йдучи звідкись чи кудись, раптом згадаєш про небо, задереш голову — й таке перше відчуття від безмежної кількості золотих роїв угорі, наче очі твої, душа твоя злетіли до їхнього бджолиного, підсвічено-медового сяяння і вже там залишились. Бо зненацька так легко почулося, немов залишив на землі важкі вериги, якими стало для тебе твоє тіло, звичні його кайдани, що неволили дух, і тепер світиш донизу, туди — на землю, в морок — усім тим найдорожчим промінням, яке дозрівало в тобі протягом усього життя.

Чим довше дивишся на зорі, тим більше набираєш такої певності; вони, далекі, стають для тебе близькими, що міг би й рукою торкнути. І коли опускаєш зір додолу, то несподівано все довкола наче відкриває перед тобою новий свій смисл, якого раніше ти чи не хотів помічати, чи він ховався від тебе. Іншими очима дивишся на дорогу, на якій оце стоїш, вловлюючи прибитий вічною вогкістю запах куряви; натхненно-пильним зором прилипаєш до постаті людини, що, огорнувшись темрявою, зникнувши в її таємничому коконі, посувається тобі назустріч.

Може, всьому цьому надали іншого смислу зірки, що сповнили твою душу й тим відчуттям полегкості, якого ти начебто напився отам, серед золотих роїв, і якого ще не встиг розтратити.

І коли маєш отакий небуденний настрій, то боляче буває дивитись, як падає зірка. Начебто встигаєш зафіксувати, звідки вона зірвалася і куди мала б упасти, спіткнувшись на рівному місці, дивишся у високий морок, де щойно був залишений слід, який немов сам себе підмів невидимою мітлою, немов сам себе спалив,— дивишся, вражений, наче сподіваєшся, що не вмерла зірка, що спалахне вона в іншому місці... Проте ні, не спалахнула.

І зненацька — наче ж бачив, як вона мерехтіла отам, як кололася зеленкувато-білим світлом,— знов полетіла, наче у вир кинулась, бажаючи втопитись, але вода смертельної темряви відступала й відступала перед нею, поки в якусь останню мить падуча зірка наздогнала її поверхню, кинулася в безодню мороку сторч головою, втопилася, зникла, лиш тільки слід її якийсь час наче тлів іще на холодній щоці нічного неба.

А потім не встигаєш примічати, де й котра зірка зірвалася, полетіла донизу. Що їх манить туди? Що жене їх стрімкими табунами? Яка непереможна й невблаганна сила старої землі? Чи не ота сама сила, що пробуджує в мені любов до неї, що все тримає на

цьому світі?

Оглянися — прожиті твої дні летять слідом за тобою, лишаючи в темряві минулого щомиті згасаючий, і все ж таки незгасний, слід...

ГАСНЕ САДОК, СПАЛАХУЄ

Затишний, мирний світ великого садка, такий домашній, такий рідний. Бо хата для тебе не обмежується стінами та стелею, вона немов розсувається на все обійстя. Любиш ти його взимку, чорно-білий, з подушками снігу під стовбурами та з вибіленими полотняними простирадлами. Любиш навесні, коли він, ще недавно такий похмурий і наче аж усохлий, зацвів, помолодів од цвіту, сміється, тішиться, радіє — і ти радієш його радості, як своїй. Та чи не найдорожчий він тобі тоді, коли відшаліє літня спека й повітря пониже сумовитий настрій уже недалекої осені. Осені, яка ще не настала, але вже нагадала про себе першим ранковим туманцем, першим важкувато-прохолодним днем. Той день такий супокійний і зморений, а в його згустілому повітрі наче аж із якимось розпачем лунають співи молодих півників — ще уривчасті, ще хрипкуваті, ще невпевнені.

Ти й раніше помічав, що листя на деревах вигоряє від спеки, що поміж зеленого ясніє багряна барва тривоги, що й жовта з'явилася передчасно, але тому всьому не надавав ваги, бо ж літо було в розповні. Та ниньки, в цей сірий, важкувато-прохолодний день, те листя стане для тебе не просто згорілим од надміру сонця, а терпким осіннім присмаком. І пробудить воно печаль у твоїй душі, що досі спала в сповитку, і ця печаль породить нові настрої в твоєму естві, нові думки, пожене прудкіше по жилах кров.

Як навесні світився садок од цвіту, так тепер він починає світитися своїми плодами: малинові яблука — як пригаслі жарини, рум'яні палають ясніше, бо підсвічені вони жовтизною, самі ж тільки жовті — найпомітніші. Й чим більше наливаються вони воском, а листя навколо них жухне, тим яскравішими стають на яблуні. А коли падають додолу, то серед вибитої і стоптаної трави лежать, як маленькі воскові святощі, що дивом опинилися тут, і варто тобі заплющити очі — як вони зникнуть.

Садок тішиться підсиненим туманцем дозрілих слив, і стільки ж їх багато, що гілля не витримує ваги, й густий туманець скапує донизу то одною, то другою перезрілою сливою. Це схоже на дуже сповільнений, елегійний дощ, коли краплина за краплиною зриваються з гілляки і, падаючи в синє озерце, що вже утворилося навколо стовбура, додають йому глибини й синяви. Сливок так багато, що не всі й визбираєш, а з міцнішими хвостиками сохнуть просто на гіллі, зморщуються, чорніють.

Садок іще живий, але поволеньки вмирає, і ти, вловлюючи, як то він гасне й никне, сповнюєшся співчуттям до нього, до його буйної плодоносної сили, що йде на спад, — і сумним відгомоном віддається в твоїй душі звук упалого додолу яблука й повільний переліт бронзово-вишневого листка.

І думки твої повертаються до тієї пори, коли сад іще був молодий, коли у його важкому від ранкової вологи цвіті солодко заливався соловей. І думки твої повертаються до тієї пори, коли теплого вечора ти надibuвав біля вербового тину

старий-престарий пенъ, порпався в його м'якому струхлілому нутрі й серед гнилушок знаходив такі, що світилися. Вони наче ледь-ледь тліли, не так горіли тим огнем, як були позначені ним, окреслені, бо не могли обпекти ні пальців, ні долонь.

Ті гнилушки можна було покласти за пазуху — і вони тільки холодили тіло. Це дуже дивувало в дитинстві, як продовжувало дивувати й пізніше. Тими гнилушками були освітлені твої дитячі дні, відсвіти від них лягають на твої спомини й тепер, і тобі від них добре, наче ти справді колись тримав у руках жар-птицю.

Зараз ступаєш у зосенілий садок, поміж бадилля знаходиш отой грушевий пенъок — він уже зовсім осів, скособочились його стінки, а коли занурюєш руку у вогке нутро, то натикаєшся на дразливу м'якість зогнилого дерева. Зараз іще день, і воно не світиться, а лежить на твоїй долоні жовто-білою потерухою, ледь чутно пахне мохом та цвіллю. Обережно висипаєш потеруху на місце, притрушуєш листям.

А ввечері знову приходиш до пенъка. Жевріє в тобі надія, і від тієї надії добре, наче ти вже й справді тримаєш на долоні крихітне, кволеньке світло — вогник свого дитинства. Проте гнилушки й не думають світитися, хоч ти їх і підкидаєш на долоні, хоч ти й дмухаєш на них. Пропав їхній чар, іще такий недавній, а тому наче й тепер відчутний, і це тебе дивує, вражає, ти ніяк не хочеш погодитись, що ось воно так, а не інакше. І ти знову ладен, як у дитинстві, покласти їх за пазуху, знаючи, що вони не обпечуть, і все ж таки сподіваючись: а раптом, а може!..

З жалем кладеш гнилушки назад у невеличку довбанку, якою став пенъок, пригортаєш зверху бадиллям, — так, на всякий випадок. Хай собі лежать, бо мають же вони ще колись засвітитись, якщо зовсім недавно — влітку — ясніли блідим мерехтінням.

Слухаєш, як неквапним півшепотом, затаївши голос, розповідає садок про близьку осінь, що підкрадається до нього лагідно та обережно, і бачиш, як у сутінках на темній землі тремтять непевним світлом упалі грушки, згорнуті докупи, а під розлогою яблунею спалахують маленькими сонцями великі яблука донести...

ЗУПИНИСЯ, МИТЬ

Отак лежиш у полі, посеред сивого полину, в задушливому теплі, лежиш серед жовто-білого ромашкового мерехтіння, на самісінькому дні чебрецевої хвилі, що прокочується по тобі хмільним потоптом, — і крутиться голова. Наморочиться в ній чи то від цієї дикої навали польового духу, від його споконвічної снаги, чи від лоскїтливо-дитячого остраху, що всі ці трави і бур'яни, на яких ти лежиш і які ти прим'яв, проростуть крізь тебе, пронизавши хребет, пробивши серце, проткнувши груди. Отак заплющ очі, дай волю уяві — й відчуєш, як уже став часткою землі, як усе те зело вже росте крізь тебе, п'ючи твої соки, твою кров.

А може, крутиться голова через те, що тут, у полі, так завзято сюрчать коники, ширяє вгорі шуліка, і в його плавному льоті відчувається причаєна хижість, та ще й наче небо не стоїть на місці, а обертається навколо землі? Ні, мабуть, через те крутиться голова, що тут, у полі, відчувається, як тихесенько плине час.

Він немов хвилями огортає тебе, і ті хвилі накочуються тобі в очі, у вуха, вони плинуть по грудях, по простягнутих ногах, і коли поворушиш рукою, то можеш той час відчутти на дотик, помацати його,— він протікає між пальцями шовковистим, наче аж ледь дзюркотливим струмочком, він цідиться поміж них, як може цідитися вітер. Він ні теплий, ні холодний, а так — пливе й зникає, пливе й нема.

Час — як тугенький вітрець поміж пальцями, як незвичайний храм природи. Як матеріалізована надія, як втілений смуток. Ні, то не табун голубів пролетів над тобою і сів на стерні, неквапно походжає, скльовуючи зерно. То не голуби незграбно осідають на хвости, задираючи маленькі голівки на лискучих шиях. То не їхнє гортанне туркотіння, схоже на чужинну мову, долинає до твого слуху,— а все це час, це все час прилетів, скльовує розсипане зерно, незграбно осідає на хвости, сяє лискучими шиями. Ось він ступить раз чи два по землі й, важко змахнувши крильми, полетить низько, лише над тобою зринувши догори, наче злякається, і ти побачиш гострі й пильні його очі.

Знову з'явився шуліка, на тлі білоперої хмари він то застигає, то пливе по ній — що вистежує з такої височини, що бачить? Запримітив зайця, куріпку, ховрашка? А мені вдасться встежити, коли він каменем кине́ться донизу, чи не вдасться? Він там, угорі, думаєш собі, теж не просто шуліка, а наче фатум, наче невідворотність часу, і в страшному посвисті його крил, коли каменем шугне додолу, та невідворотність проявиться зразу, негайно, обернувшись на передсмертний зойк польового звіряти, що битиметься в його пазурах.

І голуби, і шуліка — теж час, у різних своїх подобах, час, що тут, на польовому привіллі, літає на їхніх крилах; голуб — час, що пасеться на стерні, і шуліка — час, якому смакує запах живої, теплої крові.

Засинаєш, заслухавшись жебоніння часу, його чарівливістьстрашнуватого плюскоту, а коли розклеплюєш повіки, то раптово бачиш перед собою низьке призахідне сонце. Воно немов поширшало й прибігло, тепер на нього можна дивитися — на його білому обличчі непорушно застигла чорно-зеленкувата смуга хмарини. Там її наче хтось вималював вершками далекого зубчатого лісу, а з-за тих зубців розтікаються вгору й по боках сонячні іскри. Таке відчуття, наче сонце і хмара завмерли на віки вічні, що той миттєвий малюнок так і залишиться назавжди, бо час зупинився. Той чорно-білий малюнок, створений сонцем та хмарою, сяє, проміниться, він наче дихає первородним натхненням, і хай би воно так завжди тривало... Але час не зупинився, бо й сонце не зупинилось — ось воно ковзнуло донизу, той зубчатий ліс уже перестав бути лісом, порушився, обернувся на купу чорної мерви, з-під якої ще трохи іскрилось,— і все...

Небо схолодало, і вже добре відчувалось, як крізь тебе проростає полин, як материнка пронизує тобі груди, а гілка полину вже дістала до серця, і коли ворухиться коло нього, то серце болить і коле, коле і болить.

ТОПОЛІ КРАЙ ШЛЯХУ

Ниви спорожніли, стужавіли стернею, потонули в чорній ріллі; небо з високим

чолом теж здається порожнім і бездумним, лише ген на його краю розсипано жовтого порохна — чи то не відблиски з землі тих чорнобривців, що цвітуть тепер по селах?.. Летіло у вирій птаство, забиало свої голоси, свій щебет, свої пісні, а залишало нам дома лише очікування на своє повернення. Та ще залишало особливу, сповнену неясного значення пустку — в полях, у лісах, у цьому прибідлому небі.

Три тополі над шляхом прислухаються до елегійних ноток вітерця, приглядаються до роздягнутого та розхристаного поля, нахиляються в легкій зажурі до села, наче дивуються, що хати — ці білокрилі птахи, які народилися з теплих гніздечок людських рук,— і досі не злетіли вгору, не майнули у вирій. Тополі ще зелені, проте зелень їхня вже наче полегшала, дозрівши, і в їхні довгі, до п'ят, коси вплетено дукати, розсипано внизу коло ніг — наче іскри, наче натяк на той спалах, на те вогнище, яке тут завирує пізніше, коли тополі самі себе спалюватимуть у власному полум'ї, підсипатимуть із власних віт шерехкого листяного жару; вітер, нагинаючи, гнатиме їх удалину, а вони, божевільні, випручуватимуться з його поривчастих обіймів, давитимуться протяжним схлипуванням чи коротким зойком і таки не зрушать, не втечуть із того вогню-хурделиці, бо, видно, любий він їм, як і отой клопоть землі, де вони звікували життя.

Тополі зараз моляться, захоловши в покірних позах, і в їхніх струнких постатях вловлюється німе благання. Кому вони моляться, що і в кого благають? Губенятами здригаються листки, наче з них зривається слово — зелене, блискуче, нечутне — і сонячним спалахом перекочується по гіл्लю. Ті спалахи, слово до слова, складаються хоч і в печальну, зате водночас таку ясну молитву, і ця молитва наче аж золотиться під високими небесами, мерехтить з важкуватою врочистістю.

Сивіє обрій; від землі, вистиглої за ніч, струменить холодок; ось-ось нитка бабиного літа має пронизати повітря — десь його білий, розпачливий літ забарився; вже готується до сатанинського перебігу-крутняви ідеально опуклий куш перекотиполя; і три тополі край шляху моляться з благоговінням, зрідка роняючи на діл золоті, шарудливі слова молитви...

ЧОРНОБРИВЦІ

Ранки холодні, наче кринична вода, добута з глибу; вже за першими негаданими приморозками ось-ось прийдуть очікувані щоденні, а чорнобривці квітують собі й не збираються одцвітати.

Під вікнами хати вони притаковились кублом, а в тому кублі посхиляли буйні голови один другому на плечі; поодинокі кущики гайнули за хату, й тут, у затінку, розкошують і яріють собі незгірше, ніж на осонні. Бурхливі їхні барви водночас такі прості й щирі, такі по-домашньому звичні та рідні, що не уявляєш без чорнобривців ні цієї хати, змашеної білою глиною, ні подвір'я, зарослого шпоришем та низеньким, притоптаним щирієм, ні піщаної білої стежечки, що захляло згорнулась коло порога. Відчуваєш до чорнобривців усе більшу приязнь, і вже починає здаватись, що й осінь ця сільська без них не могла б бути такою теплою і вродливою, по-жіночому спокійною; що й небо, яке за кілька днів подальшало й поглибшало, не могло б синіти так різко й

студено, ніби до нього повернулися провесінні березневі настрої.

Якби не чорнобривці — не було б у твоїй душі тієї злагоди й миру, які зараз у ній панують. І не міг би ти, мабуть, із такою любов'ю дивитися на небо, блакитні води якого безшелесними потоками побігли донизу — й застигли в безгомінній тиші, в яскравості своїй...

Холодок за хатою такий, наче то причілкова стіна дихає крижаним диханням, а від нього стебла трави настовбурчилися, а деякі зів'яли й похнюпились. Листя клена по краях зморщилось, ніби його зжужмили чиїсь нервові пальці, й воно, зелене, здається з вигляду змерзлим і наче аж скривдженим тими струменями холоду, якими пронизано повітря. Так само зжолобилось листя кукурудзи, що заблукала сюди з городу. І лиш вервечки чорнобривців, що поприбігали за хату, і в гадці не мають в'янути, вони, як і кущ морозу, свіжі, молоді, наче такими збираються стріти зиму.

І хоч знаєш, що це неможливо, але чому б тобі зараз не уявити, що чорнобривці й справді не злякаються холоду й снігу, що цієї осені вони вперше не зів'януть, а такими ж розквітлими залишаться й тоді, коли замете подвір'я й стежку; вони цвістимуть у снігу й на снігу, їх не поламають хурделиці, чорні нічні хуги...

А чому б і не повірити в таку картину цієї погожої днини, коли чорнобривці цвітуть яскраво й пристрасно, залишаючи в твоєму естві невмируще враження, коли навколо тебе не повітря, а височезні мерехтливі стовпи сонячного світла, коли водоспади блакитні застигли в своїх чи то лагідних, чи то ярих потоках,— і все це сповнено ледве вловимим, скорбним передчуттям...

ОСІННІ ПРИМОРОЗКИ

Перший приморозок. Травинка кожна ніби скупалася в срібній фарбі, та фарба присохла до неї — і тепер стебельця стоять у срібних кольчугах, позамикали в них свій дух зелений, свою відвагу. Ціле воїнство вишикувалось — особливо ж густо його в затінках попід хатами, попід тинами... Зісподу листя теж покрилося інеєм, закоцюбло у його колючому блиску, а бік, звернутий до сонця, чи не прийняв отієї яскравої жаливи на себе, чи вона вже встигла розтанути... Згодом, коли сонце підіб'ється вище, коли потепліє, стебельця трави скидають свої холодні кольчуги, важкі й красиві, кожне тримає на собі меншу чи більшу краплину роси.

Чим далі, тим більше день виповнюється сонцем. Ото стоїть над землею велетенський блакитний глек, налятий світлом, і все набрякає й набрякає сяйвом, що справляє враження мішанини соків — і синього, і золотистого, і білого, і фіолетового. Голосний глек дня, гомінкий глек, лункий, дзвінкий, тисячоголосий глек! Здається, повне торжество світла, пишного сяяння, важкої зелені, ситої землі... Та звідки ж оце відчуття, ніби на зеленому листочку твоєї душі зісподу приморозок залишив свій срібний колючий слід, і тепер ти дратливо відчуваєш серцем отой несподіваний жалкий шріт; ось ти замріявся про щось добре, про те, що мало навідатись до тебе в майбутньому,— і відчув, як на ніжному, тонкому пагінці твоєї мрії, з його неосвітленого боку, ніби з'явилась легка сивина приморозку; ось полетіла пташка — зверху її крила

понесли сонце, а спідсподу чи то білим пухом майнуло, чи вже й там примостилося трохи інею; і коли тобою опанував такий настрій, коли ти до всього такий чутливий, то, либонь, варто сказати слово, і воно, ще летячи й не живучи в звуці, теж засріблиться зі свого темного, неОСВІТЛЄНОГО боку...

Наступного ранку — знов приморозок, і навіть не приморозок, легенька його хода, сліди його. І вже, дивись, через кілька днів (ніби не стоять безхмарні сонячні дні!) листя на деревах починає жолобитися, наче скорчилось від мук, наче йому раптово захворіли легені, й воно не має чим дихнути. Не було дощів, не було холоду, а вже, дивись, клен посвітлів-посвітлів за одну чи дві ночі, ясний стоїть, майже прозорий поміж темних лип і такий легкий у своїй жовтизні, ніби кожен листочок спалахнув ізсередини спокійним, негаснучим світлом, що схоже на болісний і водночас радісний усміх. І ясний клен той пахне вже не сухим літнім теплом, як донедавна, а прив'ялою вогкістю, що струменить навсібіч, що наморочить твою голову, загострює твої почування.

Приморозки — то наче сивина в конопляних розпушених косах дня; сивина, що сідає вранці, а потім зникає, і начебто безслідно... Вересень погожий, сумирний; його тишу порушує чи дрібний, холоднуватий шурхіт маківки, що самотиною на довгій бурій ніжці заблукала в бур'яни, чи неспогаданий постріл стручка квасолі, що загубився поміж картоплиння і, пересохши, вибухнув оце рябими ядрами... Вересень вигріває сдої боки по горбках, знаходить затишок на широких лісових галявинах, вересень стомлено примружується проти сонця...

Де не буваєш, куди не глянеш, а скрізь уже помічаєш сліди недавніх приморозків. Хоч і легко йшли, хоч і нечутно ступали, але під їхньою ногою повминалась трава, взявшись водянистими темними плямами; наче аж пригоріли пелюстки айстр; де-не-де вишня скаржитья мертвизною пониклих листків; а он голівка чорнобривця зчорніла і впала на інші квітки, які ще цвітуть, веселяться й радіють. І маєш таке відчуття, ніби й душа твоя, там, десь усередині, теж обвуглилась після приморозку, стемніла, й слова твої наче зів'яли...

ПЕРЕДЧУТТЯ

Якось мені стало відомо, що вона — ще до нашого знайомства — теж любила бувати в цьому парку, особливо ж навесні, коли тільки розцвітав бузок, якого тут росте багато сортів і кетяги якого мають не лише відмінну форму, не лише різні кольори, а й різні відтінки тих кольорів; любила вона бувати тут і по літі, коли подих осені лише вгадувався, аж до тієї пори навідувалась, коли відцвітали найпізніші квіти, коли все скидає одяг під змерзлі, синюваті ноги морозу.

Й мене сюди тягло, найбільше ж восени, бо тоді ці горбкуваті схиля ріки, засаджені деревами всіх широт, по-різному спалахували барвами осіннього згасання.

Коли я довідався, що й вона — ще до нашого знайомства — мало не щодня приходила сюди, то для мене мої блукання по цьому парку, що зріс частково самотужки, а частково з допомогою людських рук, раптом постали в іншому світлі, і

все, що я тоді бачив там і почував, теж постало по-іншому. Я раптом відчув себе так, наче моя любов до неї народилася раніше — ще до нашого знайомства, що народилася вона саме там, серед осінніх дерев, і що я вже тоді не міг не вгадувати її присутності там. Мене вабило туди, бо там була вона, мене тягло туди моє почуття закоханості, яке, звичайно, належало їй, але яке я переносив на осінню красу природи, а тому й природа здавалась мені наче одухотвореною, наче закоханою в мене.

Я почав нищпорити в своїй пам'яті: а як же я все сприймав тоді, що коїлося в моїй душі? Не знаю, чи було це й справді так, але в споминах усі мої стежки були залляті сонцем, дерева стояли в золоті, і я сам наче іскрився по-осінньому й золотів: отак можна було б стати поміж кленів, і навряд чи хтось розрізнив би нас. У споминах я вже був закоханий і, тепер я певний, саме в неї, ні в кого більше, хоч тоді ми були ще незнайомі.

А може, це тільки здається, що незнайомі, бо ж і вона часто навідувалась туди, і я вже тоді мав би відчувати її владу над собою, мені вже тоді було знайоме — тільки, можливо, в іншому вигляді — те почуття, яке згодом я пов'язав з її іменем? Бо моє передчуття вже знаходило її там, моя підсвідомість уже знала про неї, вже вгадувала її владу,— тільки й того, що очі мої побачили її значно пізніше!

Я запитував колись у неї, чи тоді — ще до нашого знайомства — вона передбачала щось схоже, чи було в неї сподівання неминучості нашої зустрічі. Вона нічого не відповідала, тільки всміхалась: або не могла пригадати, або ж не хотіла мене розчаровувати.

І тепер, перебираючи все в пам'яті, я не повірив, відмовився від думки, що ми з нею знайомі з певного дня, з певної миті — саме з тієї, коли зустрілись поглядами. Ні, ми були знайомі раніше, давним-давно. Може, й не вічно, але неминуче з тієї пори, коли в зелений світ прийшла осінь. Уже тоді я передчував її, вже тоді моя зустріч із нею була неминуча. Тільки й того, що поглядами обмінялися пізніше.

З ТУМАНУ

Звечоріло, зразу ж між деревами загойдалася сутінь, і в тій сутіні стовбури, вершки дерев ввижались ще чорнішими, вони були немов густо сконцентрованою темрявою, що прибрала форму дерев. Поплив розпорошеною вугільною курявою туман, і там, де був рідший, то наче мав сивуватий полиск. Гадюччям виглядало коріння, усе немов похижіло, в кожному дереві ніби проснувся його злий дух,— ліс од раптових сутінків, що нагнітались низькими хмарами, та від рухливого смутку, що ніс із собою туман, перемінився, став лихий і недобрий.

Вийшов на узлісся — поле ховалося в тумані, який тут, на волі, затопив усе. Зірвав листок горіха — на ньому вже осіла волога, й макові краплини поблискували на черешку. Як добуватись до села? Вийшов із лісу в незнайомому місці, села в тумані не видно, хоч би тобі рятівна нитка стежки впала під ноги — ніде нічого. Лиш туман отарою, що густо збилася до купи, округлив гладкі спини, понаставляв перед собою буцматі безокі голови — й ніби очікує, коли ти заглибишся в оту живу гурму. Ти рушив

— і отара туману теж рушила, але вайлувато, без страху. Йдеш, а туман густішає, і вже наче зникла отара — сама тільки вовна, роздрібнена на малі частки, колишеться перед тобою замість повітря, і ти маєш дивитися крізь неї, дихати нею.

З тієї вовняної, сірої мли, на яку обернулося повітря, то сям, то там проступає костомаччя бур'янів, чиї скелети ще не звалились на діл, а натужно стоять, ніби не за землю тримаються, а за саме повітря. Бур'яни погрозово потріскують, коли зачіпаєш їх, залишають на твоєму одязі колючку чи пазуристу коробочку з насінням. Ось блимнуло на тебе кольоровим вогником — згинаєшся і зриваєш немічну квіточку, чию блакить, либонь, уже випив якщо не цей туман осінній, то виправ учорашній дощ. Квіточка сама тулиться до твоєї щоки, шукаючи прихистку й тепла, горнеться до твого ока, до брови...

Як же вибратися з цього туману, куди йти?

Попереду замаячили кущі, й зненацька з їхнього безрадісного бовваніння вихопився якийсь шелест, шум, лопотіння чиїхось крил,— яка самотня птаха перечікувала там туман, а тепер, наполохана, зірвалась і полетіла в безвість? Звук її крил розтанув хутко, й знову вугільно-сірий морок став безживний, осліп.

Скирта соломи більшала й більшала; спершу вона була примарна, рідкувата, ніби через неї можна було б і проглянути наскрізь, але, наблизившись, важко насупилась, виросла, роздалася. Розтрушена солома, зволожнівши, вже не шаруділа, а тільки пошеберхувала під ногами. Добре, що натрапив на скирту, звідси я вже знав дорогу, яка, видавлена в м'якій землі колесами возів, віялом пасмуг стелилась по прим'ятій стерні.

Ще недавно йшов крізь туман, як через воду, наче по морському дну, не відаючи, куди дістанусь. І тепер не виринув із хвиль, але вже почувався спокійно, й нічого не полошило мене в полі, хоч до села залишалося далеченько. Я навіть заспівав щось, і поки співав, то гадав, що я не сам іду, що разом зі мною пісня. А коли замовк, то відчув, що zostався самотнім, що кучматий туман бере мене в облогу. Замугикав пісеньку — і вже знову був не сам, а з нею. Та пісенька стала для мене моїм проводирем, моєю певністю й надією, і я вже тримався за неї, не відпускав.

Так і прийшов з тихенькою, на губах, пісенькою в село. І ще довго не міг розлучитися з нею, бо ввижалося — розлучусь, то наче залишу її напризволяще, наче зраджу. Наче zostавлю її саму-самісіньку в тумані, й вона никатиме по селу, потім побреде в поле, де стрінеться з тією птахою, котру я наполохав у кущах, і вдвох вони, безпритульні, блукатимуть в осінньому тумані, шукаючи прихисту, і, так і не найшовши його, безслідно пропадуть у безвісті.

ГІРКЕ СВІТЛО МІСЯЦЯ

Весняний місяць світить легко, молодю, він тоді схожий на весну, яка все пробуджує, все народжує; він тоді й сам наче щойно пробуджений, щойно народжений, а густа блакить неба — його купіль. Літній місяць — як срібний сазан, як його блиск, як його жива холодна краса, промінням скапують із нього краплини води й тремтять,

здрігаються на всьому. Літній місяць пахне літом, усіма його запахами — городу, поля, саду, річки, а коли ти йдеш по дорозі, збиваючи куряву й дивлячись на нього вгору, то тоді він пахне дорогою.

Прийшла осінь, привела з собою свого місяця, і її місяць не схожий* на інші, бо вибрала вона такий, якого сама захотіла, до смаку собі, а також до смаку осінньому полю й осінньому лісу. Щоночі виводить його на небо і забуває там, а він — великий, круглий, жовтілий так, як ото жовтіли вже гарбузи,— владарює там, пишний. І коли ти сам стоїш коло ясена, ще не облетілого, але вже геть-геть поріділого, то й місяць тоді пахне тобі ясеном, його корою й гіллям. Станеш коло куща, вкритого, як інеєм, квітками, що називаються морозом, і вже тобі місяць, його світло наче позичили своїх барв у морозу. Коло калини — наче калиновий червонястий відсвіт лягає на місяць, додаючи йому тривожного, насиченого тону.

Дерева розгубили по землі свої опалі багряні долоні, які тепер у відчаї хапаються бодай за місячне проміння, і в кожному вогкому листочку тремтить воно захололою калюшкою. Гострі місячні скалки дрижать на річковій поверхні, одна хвилька наче перекидає їх на плечі другій, а та — ще далі, й скалки поколихуються, перевертаються з боку на бік, то гаснучи, то знову спалахуючи... Вилазить у полі з нори, пахнучи земляним духом, лисиця, дивиться вгору — і в її метких очицях скляніє місячний відблиск, і сама вона, пухнаста й руда, ніби визолочена місяцем, його осінньою, безжальною яскравістю. Все в полі просякло його світлом — прив'ялим, гіркуватим, і лисиця крізь ніздрі вдихає те світло — воно терпкувате на смак, густе, набрякле студеними пахощами заснулого полину, відмерлої трави.

Поки ще тримається зелень, то й місяць здається не таким самотнім. Та поступово роздягається земля, дерева скидають із себе легкі едаби, по-сирітському шулячись, дрижать на вітрі, й місяць теж немов роздягається разом із усіма, скидає і скидає з себе свій золотий одяг, він водоспадом ллється донизу, стелиться по шляхах, у березі, в яру,— місяць роздягається й роздягається, і все ж таки не в силі поскидати з себе весь блиск, усе сяяння.

Погляньте, скільки його золотих лахів поначіплювано на березовому гіллі, на кленах, на зірчастій калині, скільки його коштовного одягу валяється по бур'янах, по пустирищах. Порозкидав свої сиві смушки по луках, розгорнув оксамити по дорогах, щедрою рукою кинув чорних шовків на ріллю, а від неба до самісінької землі порозвішував у повітрі свої гаптування, свої ризи, найтоншої роботи прозорі полотна, а самого тебе, й лице твоє, й руки закутав, огорнув примарним серпанком, покривалом, і ти не в силі звільнитися з нього, виплутатись.

А осінній місяць пахне опалим листям, так, як пахне воно, зметене в купу в рову чи під тином; та ще випромінює він зараз ясну тугу, світиться нею так, як у твоєму минулому світіть почуття любові, яке тобі колись подарувала доля.

ЇЖАК

Діти принесли його з лісу, довго гралися ним. їжак не хотів розгорнутися,

настовбурчував голки, то вони кидали ним об землю, пробували лоскотати патичками — й хоч би тобі що! Навіть цькували собакою, який, пирхаючи, обнюхував те жалке тіло, пробував перевернути лапами, але скоро поранився і, підібгавши хвоста, відбіг убік. Зрештою, подумали, що замучили їжака, а тому покинули його в купі листя, а самі порозбігалися по домівках, бо вже вечоріло.

Я його побачив, коли зійшов з поїзда і прямував стежкою, що вела поміж старим парком і великим садком. Хтось десь палив багаття; рідесенький дим синьою пеленою стелився над самою землею. Повітря пахло антонівками і чимось таким особливим, що нагадувало дитинство й те, як ми колись згрібали листя й палили на городі, де вже викопали картоплю... Їжак, видно, ще не очумався, бо лежав там, де його й покинули, згорнувшись тугим клубком.

Я зупинився, очікуючи, коли він спробує побігти. Проте їжак наче вмер. Нагнувся над ним, торкнувся голок — тверді, вони мало не впивалися в долоню. Тоді я втягнув праву руку в рукав, таким чином замотавши її, і, нагнувшись ще нижче, попхнув їжака собі на полу плаща й поніс із собою.

Їжак не розпростувався і, важкий, колов мені своїми шпильками долоню, а то й бік, коли я міцніше притискав його до себе. Від того, що зустрівся з їжаком, а тепер ніс його в загорнутій полі плаща, стало мені добре, і я чомусь навіть усміхався.

В кімнаті я запалив світло і вже тоді поклав їжака в кутку біля груби. Він там упав, як неживий, і тільки, либонь, ще тугіше згорнувся, ще гостріше повиставляв шпильки. Ну, що ж, це твоє діло, як тобі триматись, як поводитись, думав я, можеш побоюватись, остерігатись. Можливо, й зрозумієш, що я проти тебе не маю нічого лихого, але ж ти дике лісове звіря, ти завжди боїшся й остерігаєшся,— і, може, завдяки цьому й живеш іще... Ну, добре, ось тобі яблуко, ось тобі друге. А що ж іще тобі до вподоби?

Вийшов надвір, назбирав грушок-гниличок під грушею і всі висипав перед їжаком, котрий, либонь, і не ворухнувся за цей час... А-а, тобі, мабуть, хочеться молока, я чув, ти його любиш. Проте молока в квартирі не було, довелося йти до сусідів. Сусіди налили мені у фіолетову чашечку — ах, так, вони розуміють, це для їжака, і, мабуть, для того, яким сьогодні бавилися діти. Що, не вбили його? Бачте, який живучий.

Кімнату залило світло, їжак непорушно лежав у кутку. Він, звичайно, чув, що я і вдруге виходив з кімнати, але щось тут лякало його, насторожувало. Налив молоко в тарілочку, поставив коло яблук та грушок. Цікаво, що ж його непокоїть? Чи не електричне світло? Мабуть, воно, бо їжак у лісі звик до місячного, а це для нього — вороже.

Вимкнув світло і, ледве дихаючи, сидів коло вікна. Хоч би тобі ворухнулося щось, хоч би шеберхнуло! Їжак, звичайно, відчував мою присутність, бо чого б ото замикатися так?... У відчинену кватирку заходило прохолодне нічне повітря, дихало осінню. Сидячи, я непомітно задрімав, а коли прокинувся — щось наче шаруділо на підлозі. Я навпомацки ввімкнув електрику — їжак мій як завмер у кутку біля груби, то так і не ворухився. Невже й справді замучили діти? От якби випив молока, то й очуняв би. Либонь, через те не хоче, що в лісі не звик до нього? Дурненький, треба лише

попробувати — й потім воно тобі полюбитися.

І раптом я ляснув себе долонею по лобі! Хутенько вискочив надвір, назривав коло хати сухої трави, потім нашморгав із берестка прив'ялого листя, зламав кілька гіллячок — і все це в кімнату. Гіллячки зіпер у кутку на грубу, траву й листя простелив на підлозі — ось тобі, їжаче, й ліс, маєш постіль, пахне осінню, як ти до того звик. Я був радий своїй затиї — тепер їжак безпремінно не боятиметься, бо відчує моє добре серце, мою чуйність.

Погасив світло знов — ось тобі й ніч, як у лісі, можеш повечеряти, а потім і спати вкладайся. Лежав із розплющеними очима, прислухаючись, проте так нічого й не почув, їжак, мабуть, теж прислухався до мене, чатував небезпеку, а тому не ворухився.

Сірого досвітку мій погляд застав його там, де й розлучився з ним уночі. Невже він так і просидів аж до ранку? І було непотрібне йому молоко, яблука, й простелив я траву марно? А може, він із тих їжаків, які не переносять неволі й гинуть? Холодок опік мені груди, я хутенько зодягся. Метушився по кімнаті, не спускаючи з їжака очей. Може, прикидається? Ні, либонь, і холодок у моїх грудях обернувся на морозець.

Поклав його в кошик, присипав травою й одніс на те місце, де вчора надибав. Тільки залишив його не на стежці, а трохи ближче до парку, в бур'яні, щоб ніхто не запримітив... А потім, повернувшись додому, тільки й думав про нього, картаючи себе, дорікаючи собі найгіршими словами. Бо навіщо було брати? Неволья для нього залишиться неволею, хай навіть вона буде ласкава та лагідна... Діти його не зовсім замордували, то я своєю любов'ю добив.

Проте не витерпів і побіг подивитися. Розгорнув бур'яни, туди шаснув поглядом, сюди — їжака не було. І наче камінь звалився з моєї душі. Не сердився, що він обманув мене. То й добре, що обдунив! Аби нічого з ним не сталось, аби повернувся благополучно до лісу. Звичайно, осінь там не така, як у кімнаті, там вона справжня, та й груші там кращі, бо свої.

Ні, він таки подарував мені радість. Тим, що зумів ошукати, що залишився живий, що втік до лісу.

Кілька днів у кутку біля груби лежали яблука та грушігнилички, стояла тарілочка з молоком, прив'яло пахло гілля береста й поспіхом зірвана трава.

НА ХОЛОД, НА ВІТЕР

Гайвороння сиділо на деревах, обламуючи гілля, і стільки ж його багато було, що дерева поставали чорні-чорнісінькі. Линув гортанний грай — напевне, про нього можна було б сказати, що той грай на колір чорний, а на дотик — кострубатий, кощавий. З дерев градом сіялось потрощене галуззя, сухе листя і, либонь, грай теж сипався, бо чи то від нього стало темно внизу, чи від метушливих тіней... Яке гайвороння не могло вміститися на деревах, те скакало по землі або ж, сердите, мордоване власною непосидючістю, перелітало туди-сюди, пробувало вчепитися пазурами за сучок, за гілку і, не знайшовши собі місця в чорній тисняві, знову злітало вгору, зі зловісним карканням зависаючи в повітрі на якийсь мент.

А потім птахи зринали догори шумливо, хвиля за хвилею; ті хвилі опадали донизу, наче знов поверталися на дерева, далі ж їх підносило у височінь, коливало там, розгойдувало, й гайвороння то розсіювалось, то знову збивалося до купи. Де пролітали ті чорні хвилі, тремтячи незчисленними крильми, там по обійстях та городах проносилася зловісна тінь повітряної орди, все на якусь мить супилося, ставало безрадіним у передчутті невідворотного лиха.

Гайвороння злітало все вище і, віддаляючись, зменшуючись, наче тонуло у велетенському озері кривавого світла, що розіллалося на заході. З берегів озера на всенєке небо лягали тривожні відблиски, дрібні брижі, які ото вітер іноді залишає на вкляклій, нерухомій воді. Гайвороння летіло в отой причаєний червоний вир, ніби тягла його туди неблаганна сила, і ставало непомітним, наче згоряло в густому жарі разом зі своїм чорним граєм.

Ось уже й зовсім згоріло, а донизу полетіло й зачепилося за лілову хмару трохи попелу та кілька недотлілих пір'їн; і, либонь, крило чиєсь ген-ген, маленьке, розворушкане вогнем, само вже летить, без ворона, без другого крила, прямуючи в жар, у пекло.

Червоне й багряне при заході темнішає, ніби обвуглюється від власного вогню. А коло нього, при самому обрії, наче скривлені од болю губи, що запеклися на вітрі, лягли дві смужки полум'я й легесенько так тремтять. Дрібні брижі, що вставали коло берегів озера, геть зовсім скров'яніли з одного боку, а з другого — ясні й прозорі, ніби перегоріло вже там усе, що могло горіти.

Тривожні відблиски з далекого крайнеба лягають на

людські обличчя, надаючи їм неприродного зловісного виразу. Й такий самий зловісний вигляд має всенєке село, і не* далекий ліс, і навіть саме повітря сповнене добре відчутної застороги... Вже й повечоріло, але при заході мерехтять — на холод, на вітер — дрібненькі рештки багаття, ворухиться сипкий, підсвічений ізсередини недотлілими жаринками, морок.

ВИШНЕВО, БАГРЯНО, ЖОВТО

Мряка нависає сірим лахміттям, подертим, жужманим, із того лахміття сіється журба, сіються скалки вогкого холоду. Вітер навідліг б'є тебе по обличчю, заліплює дощем очі,— невже край гарній осінній годині, отому спокійному, гідному згасанню, коли природа сама себе соборує перед відходом у небуття? Невже ось ці вітер та холод дикими ординцями ввірвалися в її храм і за якийсь короткий час знищать і знівечать те, що вона плекала протягом довгих весняних та літніх днів, днів надій і сподівань, невже вони пограбують її багатства, втечуть безкарно, залишивши долі багряні та пурпурові оздоби, золото, кров калини?

З полудня ж наче вигодинюється, невидиме з землі сонце палить і палить оте лахміття, й воно димним туманом спливає догори, там розсіюється, а з-поміж того хмарного клоччя, з-поміж їхнього дрантя й сірого куріння засиніли поодинокі копанки, вони ширшають, де-не-де зливаються... І наче наново вродився день, скупю

всміхнувшись, хоч і зосталася на його виду гіркувата гримаса.

Опале листя лежить лапатими зірками, й ти ступаєш по тих зірках, наче йдеш по мініатюрному небу. Біля різних дерев мають зірки різну форму, різне забарвлення, в одному місці вони позбиралися туманностями, що мають своє ядро, своє завихрення, а ось тут, де вздовж городу стоять вишні, проліг Чумацький Шлях, що обривається в кінці вулиці. Ступнеш убік од Шляху Чумацького, як потрапляєш у чорний беззоряний простір, і в цій жаскій безодні мерехтить лише кілька поодиноких зірчастих світил, занесених сюди вітром.

Ідеш по Чумацькому багряному Шляху, а він іще грузький після недавнього дощу, дихає розвологою землею, зірки перевертаються під твоїми ногами, ти залишаєш на них чорні сліди від черевиків, а потім уже з вишневих зірок ти, вийшовши на дорогу, переходиш на осокорові, що, прибиті негодою, поприлипали до землі, розіллялись по ній рікою. Тече осокорова бліда ріка, повинню розлившись на городи, в ровах жовтіє глибоко, а то ж її бризки позачіплювалися за дерезу, блекоту, тріпочуть, ладні першої-ліпшої миті скапнути додолу.

Далі, на околиці, здibuєшся з липками, якими обсаджена дорога до сусіднього села, й вони, ці липки, стоять у тихому своєму листі, в тихому своєму вогні, такому лагідному, кожен листочок насичений ясним восковим світлом; вогники окремих листків зливаються до купи, утворюючи жовту кулю, якою світиться молода липка. А за нею стоїть друга, й теж така сама, далі третя, четверта, й кожна з них світиться на тлі почорнілого поля отакою собі незвичайною свічкою, тремтить холодними язичками листків. Два ряди свічечок уздовж дороги — для кого вони запалені, кому присвічують?

Чи не самій осені, щоб бачила, де їй ступати? Бо і вночі ці липки, коли проходитимеш мимо, теж горітимуть, тільки уважно приглянься до них у темряві; світло їхнє стримане, заглиблене, наче йде з самого нутра молодого дерева, з його ества, що, можливо, заховалося цієї пори вже під землю, в коріння. Світло липок посеред ночі хоровите, боязке, воно справді-таки шириться не з листків, а з самої душі дерева, і перетворюється на незвичайне світло, перетворюється на нетлінну красу, котра не зникає безслідно, бо ж залишається в пам'яті наших очей, у пам'яті нашого серця^ в пам'яті наших почуттів.

ЛІС, ТИША З ЧОРНИМИ РАТИЧКАМИ

Чорна нічна вись, означена зірками, така ж сама бездонна, як і вдень. Вона потонула сама в собі, в скорбному мороці, потонула поміж зоряного ластовиння, серед нечутного звучання, яким долинають до твого слуху місячні промені, а вони проливаються крізь його діряві пальці. Коли дивитися вгору, то добре видно кожную галузку, потовщення-суглоби, де-не-де розлапастими цятками широчіють самотні листки.

Повітря від нічного морозу туге, мало не порипує, як ото порипує захолола капуста. Маєш пити його малими ковтками, щоб не простудити горло. Тиша навколо тебе іскриться чи то морозними іскрами, чи то інеїстим місячним промінням, але варто тобі

ступити крок, як вона сахається по боках, відскакує в гущавину, бо лякається того сухого тріску, яким озивається падалишне листя.

Станеш — і тиша теж зупиниться, повернеться до тебе й стоятиме поруч настороженою, чутливою сарною. Здається, варто простягнути руку, й ти погладиш її ніжну тремтячу шкіру, під якою відчуєш полохливий струм зляканої гарячої крові. Ось тільки приглянься — й ти побачиш її розширені косуваті очі, в яких пульсує живий страх, побачиш очі, ладні кожної миті сахнутися, шаснути в безпечну гущавінь.

Ти ступив уперед — і пронизливо морозко затріщала осіння падалиця під роговими ратичками тиші, й шум той полетів, віддаляючись.

По дорозі через ліс, ген попереду, посувається холодок у зітканій із сірої непевності киреї. Той холодок — наче рухоме павутиннячко, розставлене на тишу, на її чутливий ляк, який, либонь, ось-ось попадеться-таки, затріпоче в химерному сильці. Але скільки я не йду, нічого не потрапляє в сітку, розставлену волокнистим холодком, нічого там не б'ється в передсмертних корчах, не пручається, вириваючись на волю. Пусте павутиння рухливого холодку, кволе, примарне.

Чорний ліс, біла дорога, жовтий місяць. Хтось, либонь, іде слідом за тобою, бо чого б це ти раптом зупинився та й, обернувшись, вглядався б у пройдений шлях? Хтось-таки йде, і ти виразно чуєш шурхотливий, наче аж поповзом по піску, звук ходи, якийсь кістлявий звук, од якого починає тупо ломити в зубах, од якого болісно судомить душу. Йде не тільки по дорозі, йде також поміж грабів і, либонь, високо піднімає ноги та обережно ставить їх, бо лише скрадливий шурхіт чується ледь-ледь та зітхання зів'ялої гіркоти.

А може, то лише ввижається? Так само, як ввижається, що повітря слизькувато зарипить нахололою капустою, що тиша спиняється й можна погладити її чутливу нервову спину? Як ввижається, що холодок розставив сильцем свої волоконця, чатуючи на тишу?

Ні, таки йде! Можна не тільки почути, а й побачити, як воно чи то густо синіє, чи то непевно біліє ззаду на дорозі. Як воно здригнулось і залякло поміж грабів, а потім, остерігаючись галявини та місячного світла, обачно просунулося до чіткого, вершиною догори, трикутника ялини й сховалося за ним.

Це — зима... Вона ще ховається, ще не хоче виказувати себе, але її вже не тільки чутно, а й видно. І мені стає спокійніше, що в чорному місячному лісі я не сам, що ми наодинці з зимою; мені спокійніше й від того, що я йду, не криючись ні від кого, а вона ховається, ніби злякалась лісової тиші.

Лісової тиші з чорними ратичками.

БАРВИСТИЙ БЕНКЕТ

Ще трималися по садках пізні сливи, пізніми яблуками було обкидано гілля, як раптом пішов сніг. Отак і пішов — на сливи, на яблука, на бурувато-зелені груші-глеки, і сипалось його, м'якого, пухнастого, багато. Люди виходили в двори, дивувалися — бо де ж це видано, щоб так рано? Траплялося, випадав сніг у травні, на весняну зелень,

але вона від того холоду не в'яла, хіба що свіжішала. А це — в таку ранню пору, коли до тієї зими ще й палицею не докинеш, коли не кожна хазяйка й картоплю повикопувала на своєму городі, а в полях цукрових буряків ще збирати й збирати.

Проте людське здивування не перешкоджало снігові йти, і він собі сіявся на дерева, що не встигли поскидати свої різнокольорові осінні прикраси, й від того вони ставали ще кращими, бо сніг пухкими горбками влягався на гіллі, й жовта барва листків по сусідству з білим набирала такого благородного казкового тону, якого вона не могла мати сама по собі. А шарлат, оторочений снігом, густішав ще більше, барва його була вже не поверхова, а наче набирала місткості, вона ніби світилася з глибини вогкого блискучого листка. Так само й пурпур осіннього згасання спалахував новими відтінками, це був цілий букет огнистих несподіванок.

Падав сніг, і ні в чому не відчувалася зима. Повітря не стало колючим, воно залишалось по-осінньому м'яким, навіть потеплішало. Й сам сніг не холодив, не остуджував ні твою душу, ні душу рослин, він здавався борошном, щойно змеленим, запашним і ніжним, яке просипалося в млині з роздертого мішка.

Те борошно за короткий час вкрило своїм пухом городи, хати, воно омолодило дерева, познімало з них апатію, тоскний настрій, воно пробудило в них живу, бадьору вдачу, і тепер вони виглядали енергійніше, жвавіше. І все навколо тебе стало наче аж стрімкішим, усе начебто набрало певного смислу, який була забрала осінь.

Відпливли снігові хмари, сонце з золотого лука стрельнуло донизу веселими стрілами — і як пишно, як незвично постала перед тобою осінь! Зодягнута в найкоштовніші свої шати, вона ще недавно мала на своєму виду страдницький вираз, а це — де й подівся біль з її обличчя, бачиш її перед собою щасливою, іскри таяться в примружених очах, пашисть вона здоров'ям. І гарно ж зуміла прибратися, оздобивши себе вінками цибулі та пучками кукурудзи, що висять під стріхами хат, а то й повними, ще не вимолоченими брилями

соняшників; прикрасила вона себе й разками чорно-синіх слив, і яблук-зеленух; простелила в лузі трав'янисту ряднину, де на зеленому оксамиті латками розкидано сріблястого снігу; а комірці собі пошила з хутра куниць та лисиць, із лискучого хутра похватних ласок...

Сонце пригріває — і поступово міняється її постава, її врода. Сніг тане, його меншає й меншає, на вітті позоставались невеличкі клаптики, а на землі він лисіє, танучи. Й осінь іще бадьориться, вона виставила напоказ усі свої циганські брязки-дзеньки, хизується яскравим лахміттям, але приглянешся пильніше — й помітиш, як на її виду все чіткіше проступає недавній страдницький вираз, що йде із глибини її зраненого ества. Вона хапається за кожную жменьку снігу, за кожную пушинку, бо вони ж омолодили її, вони прикрасили її, але сонце краде той сніг на очах в осені, воно жорстоке, воно безжальне до неї, — і осінь, либонь, уже ладна змиритися з усім.

І невдовзі таки змирилася... І ще дужче постаріла, бо за раптовий сніг, який спочатку ошчасливив її, обпik її живлющим холодком, за отой короточасний спалах радості вона тепер змушена розплачуватися золотом, воно все густіше падає в болото,

на липку землю — й ніхто не хоче його збирати, бо, либонь, не складе ціни.